

.....
V.L.Tsubenko SOME ASPECTS OF THE HISTORY OF SOUTHERN SETTLEMENTS (1857–1867)

This article advocates a continuation of research in the direction of research on the socio-economic development of Southern settlements. On the basis of historical literature, archival and printed sources traced economic facilities and characterized the southern capital of settlers in the territory of Ukraine from 1857 to 1867.

Key words: Southern settlements, settlers, at home, capital.

УДК 355.311.4(477)»1917»

Г.П. Савченко

**УЧАСТЬ 34-ГО КОРПУСУ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ П. СКОРОПАДСЬКОГО В
ЛІТНЬОМУ НАСТУПІ 1917 Р.**

У статті розглядається хід бойових дій в період червневого 1917 року наступу російської армії і участь в них 34-го армійського корпусу під командуванням генерала П.Скоропадського

Ключові слова: війська, наступ, 34-й корпус, червень, липень, 1917 рік, армія, генерал Скоропадський.

Українізація 34-го армійського корпусу – одна з важливих складових політики націоналізації в російській армії, до якої вдалося вище військове командування з метою оздоровлення і надання боєздатності її частинам і з'єднанням в умовах всепоглинаючої революційної стихії і анархії. Створення національних військових частин було також одним із ключових напрямів розгортання українського національно-визвольного руху в 1917 році.

На сьогоднішній день заявлена тема практично залишається поза увагою вітчизняної і зарубіжної історіографії. Бойові дії 34-го армійського корпусу в контексті вирішення стратегічних завдань російською армією пунктирно відображені в стратегічному нарисі Першої світової війни, який був підготовлений у 1920-х роках для навчання офіцерів Червоної Армії [1]. Окремі вкраплення ілюстративного характеру щодо висвітлення проблеми знаходимо в дослідженнях А.Керсновського та В.Згуровського [2, 3], а також у роботах вітчизняних істориків В. Горелова й Г.Папакіна, які стосуються діяльності П. Скоропадського в 1917 році [4, 5]. Між тим, дослідження сюжетів, пов'язаних з участю 34-го армійського корпусу в літній кампанії 1917 року, дозволяє поглибити знання про витoki, спонукальні мотиви діяльності та поведінки командування щодо проведення українізації частин і з'єднань російської армії.

На початок 1917 року більшість російських військ була зосереджена на Румунському і Південно-Західному фронтах. При плануванні операцій російської армії на 1917 рік саме на ці fronti покладалося завдання здійснення головного удару. 24 січня (6 лютого) Верховний головнокомандувач Микола II затвердив пропозиції генералітету щодо кампанії 1917 року. Згідно плану головний удар влітку мали нанести війська Південно-Західного фронту із району 11-ї і 7-ї армій в напрямку Львів з допоміжними ударами на Сокаль і Мармарош Сігет. Перед Румунським фронтом ставилося завдання розбити війська супротивника і зайняти Добруджу. На Північному і Західному фронтах мали бути проведені допоміжні удари на ділянках, визначених головнокомандувачами фронтів [1, с. 31].

Третій рік важкої війни, ускладнений революційними потрясіннями, серйозно вплинув на стан російської армії. Вона знаходилася в стані постійного бродіння, піддавалася впливу найрізноманітнішої агітації, розкладалася, дезорганізовувалася. Події в країні, в тилу не залишалися поза увагою фронтівиків. Армії загрозувала повна розруха.

Порятунок армії вище військове командування пов'язувало з проведенням наступальних операцій. 30 березня 1917 року виконуючий обов'язки Верховного головнокомандувача генерал М.Алексеев у листі до військового міністра О.Гучкова зазначав: «чим слабкіша стійкість військ, тим важча для них оборона, тим бажаніше розпочати з ними бойові дії. Початковий успіх може викликати піднесення, підйом духу, що, у зв'язку із зібранням сил у місці удару, може забезпечити широкий успіх і паралізувати заходи ворога на інших фронтах» [1, с. 132].

У лютому – квітні 1917 року 34-й корпус стояв на позиції біля населеного пункту Угли на річці Стохід, притоці Прип'яті (Волинська область, Ковельський район) [6, с. 57]. У цьому місці Стохід робить петлю у формі гострого кута, повернутого на схід. Позиції корпусу на ділянці 18 кілометрів «різали» петлю в самому широкому місці, втикаючись флангами в річку (правий – східніше села Ситовичі, а лівий – біля села Малий Порськ) [7, с.18].

Генералу Скоропадському вдавалося в надзвичайно важких умовах революційних впливів утримувати корпус в належному стані. В одному з листів до дружини (12.03 1917 р.) він зазначав: «...війська мені підпорядковуються, але їжджу, агітую, розмовляю, розмовляю без кінця і сподіваюсь цим утримати війська в розумінні про обов'язок перед Батьківщиною. На нас, офіцерів, випала важка, відповідальна і невдячна доля, яка доводить окремих до відчаю, що ж робити, надіюсь, нас коли-небудь згодом оцінять. Попереду німці, позад розперезаний натовп, поки що у мене були спалахи, але я умовляннями, переконаннями, залякуванням, знаходячись завжди в курсі руху, тримаю поки війська в порядку» [8, с. 256].

Справді, утримувати війська було важко. Непевні настрої посилювалися складними фронтовими буднями. Інспектор артилерії 34-го армійського корпусу генерал О.Акерман відзначав, що «умови життя на позиції частин 34-го корпусу були доволі важкими. Давно не було відпочинку в резерві, більша частина позиції корпусу (по р. Стохід в районі сіл Мельниця, Повурськ, Кухарі і ст. Переспа) проходили по болотистих місцях і тому багато окопів були наносними (не поглибленими), а тому часто піддавались руйнуванню і вимагали багато праці на їх поновлення. У частинах корпусу вже була цинга і солдати просили генерала Скоропадського виступити з клопотанням про відведення корпусу в резерв чи хоча б перевід корпусу на інші позиції. Генерал Скоропадський, бачачи дійсно важке санітарне становище корпусу, неодноразово просив про надання корпусу відпочинку, але прохання його не задовольнялось. Бажаючи покращити своє становище, комітет одної із дивізій корпусу просив дозволу виїхати в штаб головнокомандувача Південно-Західного фронту генерала Брусилова, який тоді дуже розкланювався перед солдатами. Після зносин з начальством дозвіл був отриманий і солдати виїхали. Солдатсько-комітетські клопотання подіяли на «народного» головкома Брусилова – змінити наш корпус і поставити його в резерв» [9, с. 343].

Незабаром на зміну 34-му корпусу почали прибувати частини 44-го корпусу. Проте, комітети 44-го корпусу, побачивши позиції 34-го корпусу, відмовилися їх зайняти. Розпочалися суперечки між комітетами. В кінці кінців зміна військ у бойовій лінії відбулася. Частини корпусу генерала Скоропадського були виведені з бойових порядків і зосередилися в районі м. Рожище. 56-у дивізію, яка входила в корпус, замість обіцяного відпочинку, направили на позицію 3-го Кавказького корпусу. У райони інших корпусів була спрямована й артилерія 34-го армійського корпусу [9, с. 342, 343]. Отже, в резерв корпус був виведений в далеко не повному складі.

На початку травня 1917 року 34-й армійський корпус дислокувався в районі Коломиї. У військах велася робота по підготовці до літнього наступу. Вище військове командування здійснювало перегрупування сил. У зв'язку з цим корпус генерала Скоропадського був переведений на Тернопільщину, під Бережани, у склад військ 7-ї російської армії, якою командував генерал Л.Белькович [6, с. 56, 58; 10, с. 457].

У травні появилася чітка визначеність у тому, що російська армія, не зважаючи на морально-психологічний стан військ та певні проблеми, пов'язані з браком поповнень та нестачею матеріального, продовольчого забезпечення, розпочне наступ у червні 1917 року. 21 травня (3 червня) Верховний головнокомандувач генерал М.Алексєєв видав директиву про наступ. Ставка розраховувала приступити до активних операцій 20 червня (2 липня). Генерал О. Брусілов, який змінив на посаді верховного головнокомандувача Алексєєєва призначив початок запланованих операцій: 10 (23) червня – для Південно-Західного фронту і 15 (28) червня) для інших фронтів [11, с. 357].

Згідно директиви про наступ головнокомандувача Південно-Західним фронтом генерала Гутора (3 (16) червня) 7 армія мала прорвати позицію супротивника на фронті Куропатники – Топелиха, оволодіти районом Бережан [1, с. 67]. 8 (21) червня віддав розпорядження про наступ командуєчий 7-ю армією. Правофлангові корпуси армії (41-й армійський, 7-й Сибірський, 34-й і 22-й армійські) одержали завдання швидко вийти на лінію Жуків – Бережани – Адамівка – Мечишів, а лівофланговим (3-й кавалерійський і 23-й армійський) вперто утримувати позиції, які вони займали [1, с. 68, схема 7].

Таким чином, 34-й армійський корпус входив в ударну групу 7-ї армії. Для ефективного проведення атаки і подальшого наступу 104-а і 153-а дивізії корпусу були посилені 19-ю Сибірською стрілецькою та 23-ю піхотною дивізіями [6, с.58].

Між ударними корпусами завдання були розподілені таким чином: 41-й корпус опанує ділянкою ворожих позицій Шибалин – Посухів і далі розвиває енергійний наступ, щоб оволодіти переправами через річку Золота Липа; 7-й Сибірський, прорвавши ворожу позицію, має вийти на лінію Адамівка – Вільховець; 34-й корпус прориває ворожу позицію і виходить на лінію Вільховець – ст. Мечищів. Третій кавалерійський корпус мав оволодіти висотою на його правому фланзі і в подальшому забезпечувати 22-й корпус від можливих контратак ворога зліва [1, с. 68, схема 7].

Червень місяць розпочався в турботах командування, щодо безпосередньої підготовки військ до наступу. Стан армії був загрозливим. Генерал Брусилов констатував: «На травень війська всіх фронтів абсолютно вийшли з покори і ніяких заходів впливу застосувати було неможливо» [12, с.210]. Командування намагалося не втрачати оптимізму. Головнокомандувач Південно-Західного фронту генерал Гутор на підставі донесення командуючого 7-ю армією повідомляв в Ставку, що помічається деяке покращення в настрої військ [13, с.88; 14, с.211]. Проте, оздоровити армію не зовсім вдавалося. Частини відмовлялися виходити на висхідні позиції, ставати в бойову лінію. Підготовка до наступу проходила під знаком мітингів і умовлянь.

Коловорот революційної стихії втягував у себе й 34-й армійський корпус. Він висунувся на позиції, які до цього займала 23-я піхотна дивізія. За словами П.Скоропадського, дивізія «була з початку перегрупування сил в прекрасному стані. Вона давно стояла на цій позиції, зжилася з нею і погоджувалася атакувати». Новоприбулі дві дивізії корпусу і додана 19-а Сибірська, незнайомі з місцевістю, заявили, що атакувати буде важко. Скоропадський неодноразово писав командуванню, що атака без добротної підготовки плацдарму не увінчається успіхом. У корпус прибув головнокомандуючий, який заявив, що не буде через 34-й корпус зволікати з наступом армії [6, с.58].

Частини 104-ї, 153-ї піхотних та 19-ї Сибірської стрілецької дивізій на позиції йти не хотіли, солдати не виявляли абсолютно ніякого бажання копати й облаштовувати окопи. Невдоволення солдатів вирувало через край і за будь-яких обставин їх доводилося переконувати, впрошувати [6, с.58].

Чимало проблем виникло з частинами 153-ї піхотної дивізії Про їх непокору свідчить інформація із корпусного журналу бойових дій (1.06. – 1.08. 1917 р.). Так, 9 червня на засіданні полкового комітету 609-го піхотного Красноуфімського полку обговорювалося повідомлення про переміщення полку в район Раковиці для участі в наступальній операції в якості корпусного резерву. Комітетчики наголошували, що 153-я дивізія у складі 34-го корпусу 17 місяців знаходилася на позиції. Останнім часом особовий склад в ротах зменшився до 40-50 багнетів, був перевтомлений, масово хворів цингою, що засвідчувало про досить складні умови служби, нестачу продуктів харчування, вітамінну убогість солдатського харчового раціону. Головнокомандувач Південно-Західним фронтом обіцяв делегації, яка прибула з дивізії, відвести з'єднання на три тижні в глибокий резерв для відпочинку та поповнення. Однак, обіцянка виконана не була. Полковий комітет настоював на тому, що полки в дивізії не боєздатні, а, відповідно, бойові операції за їх участі вдалими не будуть. Члени комітету були «готові виконати обов'язок після поповнення обмундирування і відпочинку». Проте, вони не погоджувалися ввійти в склад ударної групи, наголошуючи, що «відмова не є зрадою загальній справі так як у теперішньому стані дивізії спокійно погоджуватися на наступальну операцію значить злочинно закрити очі на цілком ймовірне невдале закінчення цієї операції». Полковий комітет вмотивовував свою позицію тим, що вона співпадала з думкою Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів та міністрами-соціалістами Тимчасового уряду, які вони висловили в Петрограді перед делегацією 34-го корпусу. Зарадити справі і полегодити спірні питання представники громади 609-го полку сподівалися з приїздом комісара Тимчасового уряду [15, л.47].

10 червня полк, повторюючи попередні вимоги, продовжував відмовлятися від передислокації в район 153-ї дивізії (західніше Мужилова). Умовляння командирів полку і дивізії, розмови командира корпусу з депутатами полку виявилися марними. Генерал Скоропадський згадував: «Озвірілі солдати мітингували, скупчувалися в натовп, необхідно

.....
було в'їхати чи зайти в середину натовпу і переконувати. Звичайно, при цьому потрібно було відмовлятися від усякого самолюбства» [6, с.58].

Полковий комітет вимагав прибуття комісара 7-ї армії Б.Савінкова. Комкор відправив йому телеграму. Умовляла відмовників і делегація 23-ї дивізії, і комісар Савінков. Після такого агітаційного тиску полк пообіцяв після ночівлі виступити в заданий район [15, л. 47 об., 48].

Непокору продемонструвала й 104-а дивізія, два полки якої рішуче відмовилися виконувати наказ про виступ на позиції. Умовляти і переконувати солдатів прибули сам комкор, командир дивізії генерал Люпов та комісар Тимчасового уряду в 7-й армії Б. Савінков. Генерал Скоропадський згадував: «Савінков говорив дуже добре, але в результаті лише невелика частина цих полків пішла, більша ж частина залишилась, обсипаючи нас потоками лайки, із середовища натовпу виходили агітатори й говорили промови, лейтмотивом яких було те, що начальство про нас не турбується, п'є нашу кров і т.п. Савінкову також дісталось, коли ми від'їжджали, натовп цей проводив нас гиканням і свистом. Такі сцени мені не раз довелося переживати перед атакою» [6, с.58, 59].

Початок наступу Південно-Західного фронту переносився. Його довелося відкласти на 4 дні для того, щоб військовий міністр Керенський встиг об'їхати і «надихнути атакуючим поривом» усі ударні корпуси [1, с.66; 16, 656, 657]. Затягування атаки привносило неспокій в солдатські ряди.

16 (29) червня артилерія Південно-Західного фронту відкрила вогонь по позиціях австро-німецьких військ. 18 червня (1 липня) в атаку була кинута піхота 11-ї і 7-ї армій.

Позиції проти 34-го корпусу російської армії під Бережанами (місцевість Дикі Лани) займали 15-а та 24-а резервні німецькі дивізії. Німці звертали особливу увагу на цю ділянку фронту оскільки вважали надзвичайно важливим зберегти за собою залізничну станцію Бережани [3, с.17].

34-й корпус атакував важку ділянку, Обренчовський ліс. Здавалось, атака розвивалася успішно. Придані корпусу війська (23-я піхотна та 19-а Сибірська стрілкова дивізії) прорвали 27 німецький резервний корпус під Диким Ланом. Особливо відзначився в атаці 416-й Верхньодніпровський полк під командуванням полковника Я.Гандзюка [7, с.18]. Однозначної думки про перебіг цих боїв не існує. У дослідженнях підкреслюється, що жорстокий бій тривав весь день і всю ніч [2, с.285,286] і навіть три дні поки німці не перейшли в контратаку щойно прибулою свіжою 241-ю дивізією [3, с.17]. Проте, П. Скоропадський вказував на дещо інше. Він зазначав, що, взявши три лінії окопів, атакуючі зупинилися і розпочали «ревізію» захоплених позицій. Умовляння командування продовжити атаку виявилися марними. Ініціатива і час були втрачені. Вже 18 червня частини корпусу опинилися на тих місцях, з яких вони розпочинали атаку [6, с.59].

За австрійськими публікаціями втрати німців у цих боях склали: 33 офіцери і 834 солдати вбитими; 80 офіцерів і 2607 солдатів пораненими; 28 офіцерів і 1862 солдати вважалися тими, які пропали безвісти. Втрати російських частин (головним чином 4-х дивізій 34-го корпусу) це джерело оцінює в 40 тисяч, із яких 13 тисяч вбитими [3, с.17]. Звичайно, цифри вражають, але, на наш погляд, дані про втрати потребують детального критичного аналізу.

Генерал Скоропадський з гіркотою згадував: «Не можливо собі уявити, скільки важких хвилин мені тоді довелося пережити через розвал, який трапився завдяки революції серед наших солдатських мас. На жаль, офіцери брали в цьому неподобстві велику участь, особливо із середовища тих, які не побували під вогнем... Взагалі, цей період управління в бою революційними військами – одне із самих огидних споминів мого життя, за час якого мені волею долі доводилось інколи викручуватися із дуже неприємного становище, але ніколи ще не було таких моральних страждань, стільки несправедливого до мене ставлення, такої жорстокої невдячності.

Я дуже багато працював над своїм корпусом і старався завжди, чим міг, полегшити становище солдатів, постійно бував на позиціях і вимагав цього ж від своїх підлеглих, тому, коли мені довелося почути всі ці розмови від людей, які, до речі самі під вогнем ніколи не бували, мене це доводило до відчаю» [6, с.58,59].

Не заладилися справи загалом по всьому фронту наступу 7-ї армії. Вона мала в перший день бою звичний для прориву успіх на лінії Шибалин – Посухів, але зустріла сильний спротив ворога, який переріс у низку контратак. На 19 червня (2 липня) армії було наказано зосередити атакуючі зусилля на західному (правому) березі річки Золота Липа між селами Посухів –

Вільховець. Проте, наступальний порив військ армії вичерпався. Вище командування вирішило центр ваги наступу перенести в район 11-ї армії. На 7-у армію покладалося завдання забезпечити операції 11-ї армії [1, с.70].

Під час наступальних боїв частини 34-го корпусу понесли серйозні втрати. Особливо великими вони були у приданій на час прориву 23-ій піхотній дивізії, яка знаходилася на вістрі атаки [6, с.57]. Головнокомандувач Південно-Західним фронтом доповідав у Ставку (25.06), що війська нездатні до тривалих і впертих боїв, а тому їх потрібно часто відводити на відпочинок [1, с.72]. Через мало чисельність особового складу командування змушене було відвести 34-й корпус в резерв у район містечок Мужилів та Бурканів [6, с.57; 7, с.18].

В період підготовки до наступальних боїв, а особливо після наступу, коли 34-й корпус зазнав великих втрат і був виведений з бойової лінії, серед українських діячів та й військового командування стала набирати поширення ідея українізації з'єднання.

Наприкінці червня 1917 року Головнокомандуючий арміями Південно-Західного фронту генерал-лейтенант О.Гутор прийняв «принципове рішення» про доцільність українізації частин 34-го армійського корпусу [17, л.562]. Мова йшла насамперед про 153-ю піхотну дивізію, сформовану в умовах воєнного часу як дивізію «четвертої черги» [18, с.11].

Перші ростки практичної роботи в цьому напрямку можна пов'язати, зокрема, із 14-м запасним піхотним полком, який стояв у Меджибожі і забезпечував поповненнями 34-й армійський корпус. Щоправда, на думку українців, ситуація ускладнювалася тим, що в 14-й запасний полк з тилкових гарнізонів продовжували надходити маршові роти, укомплектовані не українцями.

Представник Українського Генерального Військового Комітету прапорщик Потішко звернувся (21.06. 1917 р.) в штаб 34-го корпусу з вимогою про необхідність прийняття «розпорядження про припинення притоку не українців в 14 полк, оскільки українські роти, які прибувають, не вірять, що потрапили в український полк для українського корпусу» [17, л.122].

Під час перебування корпусу в резерві наказом по Південно-Західному фронті від 28 червня (11 липня) було розпочате перегрупування сил для підготовки до нового наступу. Сьома армія мала 30 червня (13 липня) розпочати артилерійську підготовку в районі Бережан і бути готовою повторити атаку. Командуючий фронтом ставив завдання вжити усіх заходів, щоб відновити боєздатність ударних корпусів [1, с.77].

За повідомленнями штабу Південно-Західного фронту в Ставку на 1 (14) липня стан 34-го корпусу був більш менш стерпним. У 104-й дивізії настрої старих солдатів характеризувався як гарний, а поповнення вважалося нестійким. У 153-й дивізії було спокійно, але помічалася втома від бою, звучали прохання про поповнення і відведення в тил. За тиждень з корпусу дезертирували 382 солдати (повернулося – 108) [19, с.172].

Розробка російським командуванням планів нового наступу виявилася справою марною. Відмова військ вийти на позиції чи змінити їх, мітинги затримували перегрупування. Нова наступальна операція російської армії так і не відбулася.

6 (19) липня в наступ перейшли німецькі війська. Події розвивалися стрімко. Верховний головнокомандувач генерал О. Брусилів наказував: «не тільки вжити заходів для того, щоб зупинити ворога, але й енергійно перейти в контратаку і відновити становище. Відходу 7-ї армії не допускаю. Не допускаю і думки, що розвиток успіху ворога може загрожувати Тернополю» [11, с.361]. Однак російські війська продовжували відступати.

Вранці 8 (21) липня 34-й корпус, який перебував в резерві, виступив з Мужилова у північно-західному напрямку, щоб підтримати російські війська, які перейшли до оборони [6, с.66]. На вечір 8 (21) липня, провівши активний наступ вздовж Тернопільського шосе, супротивник зайняв околиці Тернополя. Фронт між 5-м і 6-м корпусами російської армії був прорваний. Для стабілізації становища під село Росохуватець (Козівський район) були кинуті резервні 45-й і частини 34-го армійських корпусів [1, с.78].

У той же час основні сили корпусу зосереджувалися на лівому березі річки Стрипи в районі Бурнакова (Теребовлянський район). 9 липня корпус, не завершивши розгортання своїх частин, змушений був вступити в бій, який проходив за втрати зв'язку штабу корпусу як з своїми частинами по фронту, так і з штабом армії. Комкор, намагаючись тримати зв'язок з військами, розіслав у полки усіх своїх ординарців і ад'ютантів. Керувати боєм було важко оскільки одні частини корпусу вели бій, а інші тільки підходили з нічного маршу. Ситуацію ускладнювали численні обози декількох корпусів, які, змішавшись, проходили через населений пункт. Скоропадський згадував: «Тут я побачив наочно, що собою являє революційна

Наукові записки

дисципліна: довелося розіслати весь штаб, щоб хоч як-небудь упорядкувати цей рух, який загрожував кожну хвилину перейти в катастрофу, із-за можливої в такому середовищі паніки від кожної дрібниці» [6, с.66].

Корпус, не втримавши оборонний рубіж на річці Стрипа, продовжував відступати на схід у напрямку річки Серет. Вранці 10-го червня частини корпусу, здійснивши п'ятикілометровий нічний перехід, підійшли до села Хмелівки (Теребовлянський район) [6, с.66].

Про події 10 червня знаходимо інформацію в стратегічному нарисі бойових дій російської армії у 1917 році. У середині дня 10 (23) липня російські війська були знову атаковані, зокрема, між річками Стрипа і Серет. Деякий час 34-й корпус, його 104-а дивізія утримували позиції, але знесилені масовим дезертирством, змушені були відійти на лінію села Осівці (Бучацький район) – села Брикуля (тепер село Стара Брикуля Теребовлянського району, яке на півдні межує з селом Хмелівкою) [1, с.82].

Бій під Брикулями і Хмелівкою генерал Скоропадський інтерпретував так: «У цьому бою у мене побували (С.Г. – у певний час знаходилися під командуванням командира корпусу) дивізії 7 чи 8, але більшість із них битися не хотіли, інші ж робили вигляд, що б'ються, але при першому ж маленькому натиску відходили. Моя 104-а дивізія, на чолі з доблесним генералом Гандзюком – билась, себто більшість полків добре себе поводити, особливо 4-ий полк (С.Г. – 416-й піхотний Верхньодніпровський полк). Наприкінці бою обидва начальники дивізій генерал Ольшевський 153-ї дивізії і Гандзюк 104-ї дивізії були важко поранені, особливо останній. Я думав, що він загинув, але міцна його натура і на цей раз витримала. Після найстрашнішої контузії вже через два місяці він очолив дивізію. Це був справжній герой. Дев'ять разів поранений, вийшовши із війни все-таки дієздатним, бідний Гандзюк був вбитий у січні 1918 року більшовиками.

В бою біля Хмелівки мене охоплювали то радісні хвилини, то обіймав відчай. Часом, дивлячись, як билися деякі, небагато частин під командуванням хвацьких офіцерів, мені здавалося, що з такою армією можна ще відстоювати честь Батьківщини. Але тут же поряд спостерігав бридкі картини втечі інших частин. Пам'ятаю, одну частину із 45-а офіцерами відвів якийсь демагог поручник. Частину я цю зупинив і офіцерів передав до суду. Інші частини відразу не втікали, а поступово танули від тих негідників, хто йшов потроху, один за одним. Спочатку я ще як-небудь справлявся, наказував їх арештовувати і т.п., але потім потік став нестримним; люди декількох дивізій змішались, і тоді вже нічого не можна було зробити». Дивізії корпусу Скоропадського і 104-а, і 153-я «побігли». На фронті до вечора трималися два полки 174-ої дивізії і, ймовірно, один полк 3-ї Амурської дивізії [6, с.66,67]. Таким чином, морально-психологічний стан основи 34-го корпусу стрімко падав.

11 липня корпус, відступивши в черговий раз на п'ять кілометрів, прийняв бій біля села Ласківці (тепер Теребовлянського району). Заремствувала 153 дивізія, яка в 700 відмовилась зайняти свою ділянку позиції. У 1630 залишки 3-х полків все-таки зайняли позицію в бойовій лінії, а приблизно 40 багнетів 612-го піхотного Чердинського полку склали резерв. Решта ж з офіцерами самовільно пішла з передової [15, л.48].

Становище було загрозливим. У населеному пункті зосередились штаби 41-го генерала М.Мельгунова і 6-го генерала В. фон Нотбека армійських корпусів. Ситуацію врятували передані під оруду П.Скоропадського два полки однієї з Туркестанських дивізій, які генерал Нотбек сам повів в атаку чим тимчасово затримав наступ німців [6, с.67]. У напружених боях значну підтримку корпусу надали підрозділи броньовиків, особливо англійських. Англійці «були героями і не один раз косили цілі німецькі роти, які знаходилися в компактній масі; вони проникали в тил супротивника і вносили там тимчасовий розлад» [6, с.67, 68].

Командувавч Південно-Західного фронту генерал Л.Корнілов, доповідаючи у Ставку про події 11 липня, зазначав, що обстановка на фронті 7-ї армії у зв'язку з наростанням відходу військ і їх розладом виключає всяку можливість міцно закріпитися на зайнятій позиції і, не зважаючи на проведені заходи, не дає впевненості в швидкому припиненні наступу супротивника. Солдати на бажали копати окопи, віддаючи перевагу загибелі під вогнем. Для того, щоб хоч трохи відірватися від наступаючих, доводилося кожного разу відходити на декілька верст на південь і ця обстановка постійних відходів розвалювала моральний стан військ [1, с.83].

У цей час на допомогу корпусу намагався прийти Український генеральний військовий комітет. 11 липня 1917 року він надіслав полковому комітету 14-го запасного полку

.....
телеграмму, в якій вимагав терміново відправити в 34-й корпус українські маршові роти. Українська Центральна Рада була впевнена, що «полк виконає свій обов'язок перед Батьківщиною і в такий час, який загрожує загибелі України, ні один українець-воїн не може бути зрадником» [17, л. 43-44, 46, 53, 105].

Війська, ведучи ар'єргардні бої, спираючись на підтримку кавалерії і броневих частин, відходили у напрямку Збруча.

Після боїв під Ласківцями корпус, використовуючи тактику відриву від супротивника, здолавши біля 20 кілометрів, відійшов через Косів до Яблуніва (Гусятинський район). 12-го липня німці не наступали, що й врятувало російські війська від можливих неприємностей. День без бою дав можливість дещо впорядкувати обози чотирьох корпусів, які збилися на десятикілометровій ділянці шосе Копичинці – Гусятин. Під вечір рух по шосе був відновлений [6, с.68].

Під час відступу здеморалізовані війська проявили себе в «повній красі». Мародери доценту пограбували маєток графині Ченської в Яблуневі і «гірше того, за словами місцевих жителів, чоловіків мордували, а жінок гвалтували». Павло Скоропадський з сумом і гнівом писав: «Бажаючи завадити насиллю над жителями Копичинців, я залишився з штабом до цілковитого відходу частин, і тут мені довелося бути свідком звірств наших революційних солдатів. Це були буквально звірі. Грабіж, вбивства, насильство і всякі інші безчинства стали звичним явищем. Не жаліли жінок і маленьких дітей. І це серед населення, яке ставилося до нас співчутливо» [6, с.68].

У ніч на 13 липня корпус одержав наказ відірватися від наступаючих німецьких військ, нічним маршем перейти до річки Збруч і зайняти позиції на її західному (правому березі) в районі Сатанова. Корпус відірвався від супротивника більше як на 25 кілометрів. Проте, бродіння в його частинах продовжувалося. Вірус відступу прищепився особовому складу. Генералу Скоропадському довелося віддати навіть наказ про розстріл одного з дезертирів в 153-й дивізії, а на березі Збруча був виставлений напис: «Дезертир, не уходи за реку, будешь расстрелян!» [6, с.69, 70].

Генерал Скоропадський згадував: «Впродовж двох воєн мені доводилося бувати в дуже неприємних ситуаціях..., але таких моральних мук, які я пережив з 8-го по 18-е липня, коли ми остаточно осіли на Збручі біля Сатанова, я ніколи не забуду» [6, с. 65, 66].

Із перипетій оборонних боїв дивізії початку липня дивізії 34-го корпусу вийшли в різному стані. Генерал-квартирмейстер штабу Південно-Західного фронту М.Раттель доповідав виконуючому обов'язки 2-го генерал-квартирмейстера штабу верховного головнокомандувача Ю.Плющевському-Плющіку, зокрема, про те, що 104-а дивізія була втомлена після переходів, але була готова до оборони. В дивізії спостерігалось сильне обурення проти дезертирів. Складнішими були справи в 153-й дивізії, яка відзначалася нервовістю особового складу [19, с.269].

У період липневих боїв у корпус влилися, щоправда мало чисельні поповнення й з українців. За час із 1 по 19 липня 153-я дивізія поповнилася 754 українськими солдатами і 17 офіцерами, а два полки 104-ї дивізії – 150 солдатами [17, л. 84, 85].

17 липня 1917 року начальник штабу 7-ї армії граф Каменський передав у корпус наказ Верховного головнокомандуючого про українізацію 153-ї піхотної дивізії і відведення її в Меджибізький табір. У ніч на 19 липня 1917 року полки дивізії вирушили на станцію Ярмолинці для посадки у залізничні вагони [17, л.562].

Через декілька днів (21. 07) черговий генерал штабу Південно-Західного фронту повідомив Український Генеральний Військовий Комітет, його представника при штабі Південно-Західного фронту, чергових генералів штабів 7-ї і 11-ї армій про те, що серед 10 дивізій, які підлягали українізації відповідно до наказу Верховного головнокомандуючого генерала Корнілова, значаться 104-а та 153-я дивізії 34-го армійського корпусу з усіма частинами, які входили в його склад [20, с.574]. Того ж дня начальник штабу 7-ї армії передав командирі 34-го корпусу наказ головнокомандувача Південно-Західним фронтом про відведення корпусу у складі двох дивізій для комплектування в район Меджибожа. У свою чергу командуючий 7-ю армією наказав солдатів-неукраїнців передати в 113-ю піхотну дивізію [21, л.335]. Частина особового складу передавалася також у 108-му дивізію, 41-й армійський корпус. У ніч із 24 на 25 липня 1917 року 104-а дивізія була замінена на позиціях частинами 41-го корпусу. Після виокремлення значної кількості неукраїнців вона 26 липня у похідному порядку виступила в напрямку Меджибожа [17, л.562].

Наукові записки

Таким чином, перебіг наступально-оборонних боїв, в яких у червні липні 1917 року брав участь 34-й армійський корпус, втрати, які він поніс та морально-психологічний стан його особового складу диктували нагальну необхідність відновлення бойового потенціалу з'єднання. Вище командування російської армії вирішило надати боєздатності корпусу шляхом проведення його українізації. За українізацію корпусу виступали і українські військові та політики, які пов'язували з цією роботою більш далекосяжні плани.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегический очерк войны 1914–1918: А.М.Зайончковский. Ч.7. Кампания 1917 года. – М.:Высший военный редакционный совет, 1923. – 189 с.
2. Керсновский А. История русской армии. – Т.4. – 1915 – 1917 гг. – М.: Голос, 1994. – 368 с.
3. Згуровский В. Украинизация 34-го а. корпуса // Часовой. – 1960. – № 414 (ноябрь). – С. 17–20.
4. Горелов В. Військова діяльність П. Скоропадського при Тимчасовому уряді та Центральній раді (березень – грудень 1917 р.) // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів / Ін-т укр. археографії та джерелознавства. – К., 1997. – Т. 2. – С. 322 – 352.
5. Папакін Г. Українізація 34-го корпусу: за наказом Л.Корнілова чи за покликом душі? (за новими джерелами) // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контро версії. Всеукраїнська наукова конференція 19 – 20 травня 2008 р. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2008. – С. 223 – 238.
6. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – 1918. – Київ – Філадельфія, 1995. – 493 с.
7. Кочубей В. Генерал Я.Г.Гандзюк (окончание) // Военная быль. – 1966. – № 79. – С. 17 – 21.
8. Папакін Г. Павло Скоропадський:патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – К., 2003. – 281 с.
9. Аккерман А.Ф. Украинизация 34-го армейского корпуса // 1917 год в судьбах России и мира. Февральская революция. От новых источников к новому осмыслению. – М., 1997. – С. 339–343.
10. Залесский К. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь. – М.: Вече, 2000. – 576 с.
11. Ростунов И. Русский фронт Первой мировой войны. – М.: Наука, 1976. – 387 с.
12. Брусилов А. Мои воспоминания. – М.: РОССПЭН, 2001. – 464 с.
13. Разложение армии в 1917 году. – М.-Л.: Государственное издательство, 1925. – 192 с.
14. 1917. Разложение армии. – М.: Вече, 2010. – 494 с.
15. Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 2986.
16. Зайончковский А.М. Первая мировая война. – С.-Петербург.: Полигон, 2000. – 878 с.
17. РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442.
18. Звегинцов В. Русская армия 1914-1917 гг. Подробная дислокация. Формирования 1914 – 1917. Регалии и отличия. – Париж, 1959. – 132 с.
19. Революционное движение в русской армии. 27 февраля – 24 октября 1917 года. Сб-к док-в. – М.: Наука, 1968. – 621 с.
20. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 року). Документи і матеріали. – К.: Видавництво Олени Теліги, 2003. – 1023 с.
21. РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 3803.

Г.П. Савченко УЧАСТИЕ 34-ГО КОРПУСА П.СКОРОПАДСКОГО РУССКОЙ АРМИИ В ЛЕТНЕМ НАСТУПЛЕНИИ 1917 Г.

В статье рассматривается ход боевых действий в период июньского 1917 года наступления российской армии и участие в нем 34-го армейского корпуса под командованием генерала П.Скоропадского.

Ключевые слова: войска, наступление, 34-й корпус, июнь, июль, 1917 год, армия, генерал Скоропадский.

G.P. Savchenko PARTICIPATION OF THE 34TH CORPS OF THE RUSSIAN ARMY IN THE SUMMER ATTACK IN 1917

The article deals with the process of the battle actions during the attack of the Russian army in June 1917 and the participation of the 34th corps under the command of general P.Skoropadskyi in it.

Key words: troops, attack, 34th corps, June, July, 1917, army, general Skoropadskyi.